

STATISTICKÉ TESTOVÁNÍ HYPOTÉZ ČESKÉHO VERŠE

Plecháč, Petr – Kolár, Robert, *Kapitoly z korpusové versologie*.
Praha, Akropolis 2017

PATRIK DUDEK

V Oddělení teorie Ústavu pro českou literaturu AV ČR pracuje od konce roku 2012 Versologický tým reprezentovaný jmény Roberta Kolára (publikujícího donedávna pod příjmením Ibrahim), Petra Plecháče, Jakuba Říhy a Dalibora Dobiáše. Zásadní výstupy vědecké činnosti tohoto týmu jsou dlouhodobě dostupné na webu www.versologie.cz, kde se nachází velmi užitečné (a v českém kontextu dosud takřka nevídané) online nástroje pro analýzu českého verše (tj. dotazování do Korpusu českého verše Babel, Databáze českých meter, Eufonometr, databáze rýmů v české poezii 19. století s názvem Gunstick a databáze klíčových slov v české poezii 19. století jménem Hex). Všechny tyto nástroje se opírají právě o již zmíněný Korpus českého verše, který byl Versologickým týmem po značném úsilí zpracován. Tým se nicméně nezaměřuje toliko na vývoj online nástrojů, ale z jeho chvályhodné iniciativy vycházejí též tištěné knihy týkající se versologické problematiky (např. *Prozodické spisy raného obrození*, mj. sledující genezi a následný rozvoj sylabotónické versifikace v české moderní poezii). V této souvislosti je ale třeba zejména vyzdvihnout *Úvod do teorie verše* (Ibrahim, Plecháč, Říha) z roku 2013, který se po dlouhé době (od vydání stejnojmenného titulu Josefa Hrabáka z poloviny šedesátých let) pokouší zaplnit mezeru v oblasti propedeutických příruček tohoto typu. S Hrabákovou knihou samozřejmě výrazně kriticky polemizuje a napravuje chyby, kterých se v ní bylo dopuštěno (například tvrzení, že volný verš je samostatně stojící versifikací – autoři správně zdůrazňují, že volný verš je útvar, jenž pouze „parazituje“ na sylabotónickém schématu, a tento argument dále problematizují). Vizuálně i sémanticky na *Úvod do teorie verše* navazují *Kapitoly z korpusové versologie*, jež byly (stejně jako *Úvod do teorie verše*) vydány v roce 2017 v pražském nakladatelství Akropolis. Jestliže jsme o *Úvodu do teorie verše* prohlásili, že je příručkou propedeutickou, *Kapitoly z korpusové versologie* pak představují jakési tištěné uveřejnění statistických výsledků dlouhodobého zpracovávání dat z výše zmiňovaného Korpusu českého verše.

Kapitoly z korpusové versologie představují především výsledek pětiletého grantu (2011–2015) primárně zasvěceného výzkumu českého verše 19. století. Jak autoři v úvodu své knihy sami uvádějí, důvody pro výzkum právě tohoto časového údobí byly především dva: jednak skutečnost existence České elektronické knihovny (dostupné na www.ceska-poezie.cz, jež obsahuje poezii od konce 18. do zhruba první třetiny 20. století), z níž mohou při analýze pohodlně vycházet, a rovněž (musíme podotknout, že zcela průkazná) snaha

navázat na činnost dvou významných českých versologů, které lze považovat za svého druhu stálice této literárněteoretické disciplíny. Totiž Miroslava Červenku a Květu Sgallovou. Autoři upozorňují, že zde nejde o návaznost výhradně symbolickou, nýbrž jde o doplnění (a více méně na zpracovaném materiálu doloženou verifikaci) jejich díla. Základem *Kapitol z korpusové versologie* tedy je, jak lze již z názvu vytušit, několikrát zmiňovaný Korpus českého verše (lemmatizovaný; foneticky, morfologicky, metricky a stroficky anoncovaný), který museli autoři nejdříve náročně vytvořit, aby posléze mohli sklidit plody své práce ve formě důležitých výsledků založených na statistických metodách a složitě vytvořených vzorcích. Náležitě zpracovat více než dva a půl milionu veršů ovšem, přiznejme si, jaksi není v lidských silách, proto autoři vytvořili systém „Květa“ (odkazující k již zmíněné Květě Sgallové považované za průkopnici matematického přístupu k verši), jehož prostřednictvím usilují o automatickou analýzu veršů. Plecháč s Kolářem v tomto směru uvádějí, že konečné nakonfigurování systému (z nějž vzešly *Kapitoly z korpusové versologie*) zaručuje spolehlivost 95–99 % (vypořádávají se mj. též s duplicitními jednotkami – uvádí se proto vždy jen nejstarší výskyt básně, konečná data by tudíž neměla být „zkreslována“). Přesto, jak si tvůrci sami uvědomují, jde v případě Korpusu českého verše opírajícího se o Českou elektronickou knihovnu o kusý materiál, jelikož v knihovně chybí například časopisecké otisky, nezpracované rukopisy, možné básně uvedené v denících a mnohé další texty a varianty. Nutno v tomto bodě podotknout, že online nástroje na webu Versologického týmu vycházejí výhradně z textů České elektronické knihovny. Doufejme však, že dlouhodobým cílem autorů je nadále rozšiřovat Korpus českého verše o další texty, a *Kapitoly z korpusové versologie* nejsou poslední vydanou publikací tohoto typu.

Již vydaná kniha zjevně odkazuje ke dvěma skutečnostem: poslední velké práci Miroslava Červenky z roku 2006 *Kapitoly o českém verši* a korpusové lingvistice, jejíž metody jsou v rámci automatické analýzy verše užívány. Plecháč s Kolářem tak chtějí odpovědět, na základě automatické analýzy značného množství textů (která v dobách Červenkových výzkumů přirozeně nebyla možná), na zásadní otázky týkající se verše 19. století. Proklamují, že hlavním cílem knihy je „dříve vyslovené teze ověřit pomocí vhodných statistických metod a nástrojů“ (s. 12), stejně jako hledání statisticky prokazatelných tendencí českého verše zkoumaného časového období. Neusilují ovšem o to, aby se příručka stala historickou poetikou nebo nabízela interpretace jednotlivých děl (to by zřejmě bylo i nepřipustné). Básníci jsou však pro potřeby analýz poněkud násilně rozděleni do deseti konvenčně i netradičně vydělovaných škol na základě (jak se sami autoři mírně ospravedlňují) informací získaných z *Lexikonu české literatury*. U některých z nich jde o nepřirozené „škatulkování“, které je sice nezbytné pro statistické výzkumy (nelze zkoumat jednotlivé poetiky, nýbrž poetiky škol), nicméně na druhou stranu může být právě toto dělení příčinou značného „zkreslování“ konečných

výsledků. Přestože jsou si autoři této skutečnosti vědomi, nenalézají jinou možnost, jak se získanými daty pracovat. Usilují o sledování měřitelných charakteristik textů za použití statistických metod (připomeňme, že tak činili již například ruští formalisté – konkrétně autory citovaný Boris Tomaševskij), za novum však považují přechod od kvantitativního popisu jevů ke statistickému testování hypotéz verše, což je bezesporu primární (v zásadě dost možná i jedinou) snahou celého náročného projektu. V knize je často (někdy až skoro pozitivisticky) zdůrazňována snaha o jasné odpovědi na jasně formulované otázky (ty budou platné do doby, než budou někým případně opět popřeny). Versologové tedy chtějí široké vědecké obci předložit především data zpracovaná do statistik (utvářejících jistý rytmický styl, jenž do sebe absorbuje metrické, jazykové a estetické normy).

Kniha je pragmaticky členěna do pěti oddílů, následně dále rozdělených do dílčích kapitol, do jisté míry souznicích s uspořádáním *Úvodu do teorie verše*. První čtyři oddíly analyzují rytmické charakteristiky a jejich (případnou!) spojitost s básnickými školami nebo jednotlivými autory (versifikační systémy, základní sylabotónická metra a rozměry, suprasegmentální jevy ve verši, segmentální jevy a morfologická rovina ve verši – postupuje se nenásilně od hierarchicky nejvyšší roviny k hierarchicky nejnižší). Pátý oddíl usiluje o komplexní charakteristiku rytmického stylu veršovaného textu. U každého z nich je dodržována přesná struktura: je nastíněn problém, formulována hypotéza k jeho řešení, jsou stanoveny prostředky pro ověření hypotézy a následně prezentován samotný výsledek. Jak tedy ověřování nastíněných problémů probíhá?

Automatizované systémy jsou nakonfigurovány tak, aby rozpoznávaly sylabotónickou a ne-sylabotónickou versifikaci (v knize jsou často pro demonstraci funkčně použity boxploty – krabicové diagramy). Na základě této dichotomie autoři de facto potvrzují (ač se o tom nikde explicitně nezmiňují) Červenkův notoricky známý výzkum o šestero revolucích ve vývoji novočeského verše (byť je jejich teze opřena o pět „revolucí“, neboť nerozlišují mezi kosmopolitní a národní školou). Na základě statistické analýzy (s ohledem na výše zmíněné problematické dělení do básnických skupin; thámovci a puchmajerovci počínaje, Katolickou modernou a proletářskou poezií konče) tak poukazují na tendence přimykání se či opačně pojaté odklánění se od sylabotónismu v české poezii 19. století (thámovci před Dobrovského prozodickou reformou na jedné straně spektra jsou ryze ne-sylabotóničtí, autoři na počátku 20. století na straně druhé „lavírují“ mezi sylabotónismem a ne-sylabotónismem, jelikož se u nich začínají rozvíjet tendence volného verše). V případě sylabismu se autoři snaží o měření sylabické homogenity (ne všechny sylabické verše sestávají z veršů jedné slabičné délky, proto je třeba určovat odchylky sylabických délek). Z této skutečnosti tedy závěrem vyplývá, že volba versifikačního systému je v kontextu 19. století zapříčiněna generační poetikou. Skutečnost, která je tedy už u Červenky všeobecně

známá a dnes ji pokládáme za naprostou samozřejmost, je teprve nyní posvěcena komplexními statistickými výsledky.

Výzkum v oblasti metra a rozměrů v rámci sylabotónické versifikace opět jen a jen dotvrzuje teze Miroslava Červenky uveřejněné v jeho versologických pracích (viz např. večerní škola versologie). Zatímco v první polovině 19. století dominuje trochej, májovci směřují k jambu, a ten se stává pro druhou polovinu 19. století metrem zcela dominantním. Autoři, jak se mi to jeví, správně odkazují na asociaci těchto meter ke specifickým tématům a žánrům (pro dekadenty je např. trochej „prototypem staromilství a rytmičnou banalitou“). Určují nadále klíčová lemmata pro trochej a pro jamb,¹ postup nezbytný pro další analýzy. Na základě rozboru těchto lemmat v závěru poukazují například na zajímavou skutečnost, že čtyřstopé rozměry jsou v drtivé míře spojeny s motivy přírodními, pětistopé rozměry naopak s motivy historickými.

V oblasti suprasegmentálních jevů badatelé prozkoumávají zejména jambický incipit (polysylabický a monosylabický) a mužskou a ženskou klauzuli v poezii 19. století. V oblasti segmentální je pak sledována vokální kvantita a předložková spojení (ať už začínající na W-pozici, či na S-pozici). Jsou tak v mnoha ohledech verifikovány (s využitím metod, které nebyly v Červenkově době k dispozici) mnohé teze Sgallové a Červenky (metrická a generativní pravidla vložená do Červenkových *Kapitol o českém verši*), například že u první pozice jambu se kompenzace slabičnou délkou neobjevuje atd. Poslední oddíl se zabývá rytmičným stylem, autoři zde vytváří shlukovou analýzu vytyčenou několika parametry (až zde se vůbec poprvé Plecháč s Kolárem snaží o nápravu Červenkovy metody). Na straně 112 je pak uveden celkový výsledek provedené shlukové analýzy tří parametrů mužského jambu (za použití metody nejbližšího souseda a Wardovy metody – v české versologie dosud nepoužité!). V uvedené kapitole je otevřen též problém atribuce autorství (pro analýzu je z rozumných důvodů zvolen ženský trochej). Kniha je završena přehledem 21 testovaných hypotéz, nastíněných napříč celou publikací, které jsou potvrzeny, nebo vyvráceny. Pro příklad – na základě statistického výzkumu (s podporou automatizovaného zpracovávání textů) je potvrzeno, že v poezii preromantiků/ romantiků jsou lichoslabičné ženské klauzule častější než u ostatních škol aj. Největším úskalím celého projektu je však podle mne jistý autorský voluntarismus spojený zejména s používáním složitých vzorců, které mohou být nakonfigurovány pod vlivem jisté „podprahové“ znalosti Červenkova díla a jeho předešlých výzkumů. Z toho vyplývá také svého druhu někdy až „mechanické“ potvrzování některých Červenkových zásadních tezí.

/1/ Na straně 31 je uvedena výborně zpracovaná tabulka (ohraničená osami s rozptyly mezi tradiční – moderní a folklor – ideje, patos), která ilustrativně rozděluje rozložení rozměrů 4J, 4T, 5J, 5T.

Kapitoly z korpusové versologie jsou nepochybně zcela jiným typem versologické publikace než ty, na něž jsme byli v českém kontextu zvyklí. Přesto nevytvářejí nové postupy v pravém slova smyslu. Spíše jen odkazují na dřívější versologické problémy a výjimečně je rozpracovávají. Jsou však, jak můžeme doufat, výchozím bodem pro další otevřená bádání v oblasti českého verše.